

Drozdowski, Marian

"Polskie zagraniczne pożyczki państwowe 1918-1926", Zbigniew Łandau, Warszawa 1961 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 53/2, 372-376

1962

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

jako pionowa koncentracja produkcji. Jak się wydaje, omawiana i przeceniana przez autora droga była w tym okresie pewnym, może częstym, wyjątkiem od zasadniczej, typowej drogi powstawania wielkich przedsiębiorstw kapitalistycznych, drogą prostej koncentracji kapitału w jednym, poszczególnym zakładzie. Centralizacja kapitału będzie procesem typowym dopiero w następnym okresie. Wydaje się, że tytuł pracy nie w pełni odpowiada treści monografii. Otrzymaliśmy pracę o rozpoczynającym się procesie centralizacji kapitału, jednak bez omówienia zjawisk upadku drobnych przedsiębiorstw. Natomiast o wiele szerszy proces powstawania wielkich przedsiębiorstw oczekuje nadal na opracowanie.

W wyniku tych dwóch zasadniczych nieporozumień również niektóre główne wnioski autora nie są możliwe do przyjęcia. Tak np. praca B. Gille'a sugeruje wbrew rzeczywistości² dużą koncentrację produkcji hutniczej, a mniejszą włókienniczej (s. 40). Produkcji hutniczej autor poświęca przy tym o wiele więcej uwagi niż włókienniczej, gdy niewątpliwie ta druga była o wiele bardziej rozwinięta. Atrakcyjne fuzje przedsiębiorstw metalurgicznych przesłoniły autorowi powstawanie drogą koncentracji kapitału wielkich zakładów bawełnianych, np. alzackich. Równocześnie stwierdzić trzeba, że autor nie analizuje wszystkich gałęzi przemysłu, tak np. brak całego przemysłu rolno-spożywczego. Operuje on głównie przykładami z przemysłu metalurgicznego, co zresztą jest zgodne z jego dotychczasowymi zainteresowaniami.

W rezultacie otrzymaliśmy tylko przyczynek, ale bardzo cenny, rzucający wiele nowego światła na niezmiernie interesujący problem formowania się przedsiębiorstw kapitalistycznych we Francji w pierwszej połowie XIX w.

Juliusz Łukasiewicz

Zbigniew Landau, *Polskie zagraniczne pożyczki państwowe 1918—1926*, Książka i Wiedza, Warszawa 1961, s. 300.

Zbigniew Landau¹ podjął się trudnego zadania odpowiedzi na trzy zasadnicze pytania związane z problematyką pożyczek zagranicznych: 1) dlaczego państwo polskie w okresie 1918—1926 (do maja) dążyło do zaciągnięcia pożyczek zagranicznych; 2) dlaczego zagranica chciała lub nie chciała tych pożyczek udzielać; 3) jakie były następstwa dojścia do skutku lub fiaska transakcji (s. 7). W związku z powyższym wydaje się, że recenzent zmuszony jest wyjaśnić zgodnie ze swoim mniemaniem dwie sprawy. Po pierwsze — ustosunkować się do kwestii zasadności postawionych pytań badawczych, i po drugie — scharakteryzować stan odpowiedzi na wspomniane pytania.

Sformułowanie pytania pierwszego nie budzi zastrzeżeń, ale warto wyjaśnić,

² H. Sée, *La vie économique de la France sous la monarchie censitaire*, Paris 1927, s. 68—80; C. Fohlen, *L'industrie textile au temps du Second Empire*, Paris 1955.

¹ Por. tegoż autora, *Pożyczka tytoniowa*, „Zeszyty Naukowe SGPIS” 1956, nr 3; *Pożyczka dillonowska*, KH LXVI, 1957, nr 3; *Misja Kemmerera w Polsce*, PH XLVIII, 1957, nr 2; *Działalność koncernu Kreugera w Polsce*, PH XLIX, 1958, nr 1; *O niektórych spornych zagadnieniach stosunków polsko-amerykańskich w latach 1918—1920*, KH LXVII, 1958, nr 4; *Aspekty polityczne działalności angielskiej misji doradców finansowych Hiltona Younga w Polsce*, „Zeszyty Naukowe SGPIS” 1958, nr 9; *Pożyczki ulenowskie*, „Najnowsze Dzieje Polski” 1958, nr 1; *Stosunek rządów polskich do pożyczek zagranicznych w latach 1918—1920*, „Biuletyn Instytutu Gospodarstwa Społecznego” 1959, nr 1; *Pierwsza polska pożyczka emisyjna na rynku amerykańskim*, „Zeszyty Naukowe SGPIS” 1958, nr 15; *Gospodarcze i polityczne tło kredytów francuskich dla Polski w latach 1921—1923*, „Sprawy Międzynarodowe” 1959, nr 7—8.

co ono implikuje. W moim przekonaniu pytanie to zakłada odpowiedź charakteryzującą stan finansowy państwa i wyjaśnienie na tym tle postaw kierowników ówczesnych rządów wobec pożyczek zagranicznych. Autor charakterystyce sytuacji finansowej państwa poświęca bardzo mało uwagi, w związku z tym stosunek poszczególnych gabinetów do pożyczek zagranicznych słabo wiąże się z obiektywną sytuacją, w jakiej te gabinety się znalazły.

Pytanie drugie zostało postawione dość jednostronnie, co zaważyło na charakterze odpowiedzi. Wydaje się, że przede wszystkim interesuje nas wyjaśnienie stosunku zagranicy do polskich postulatów pożyczkowych, manifestowanego w zbadanych wydarzeniach, z których „konstruuemy” fakty historyczne. Wyjaśnienie natomiast motywów „chcenia” lub „nie chcenia” wprowadza historia na drogę domysłów i hipotez charakterystycznych dla psychologicznej szkoły historycznej. Stąd też nie przypadkową reakcją zagranicy na postulaty pożyczkowe rządu polskiego Z. Landau tłumaczy głównie „grą polityczną” wyabstrahowaną często w wywodach autora od sytuacji na rynku kredytowo-lokacyjnym polskich partnerów pożyczkowych.

Pytanie ostatnie, podobnie jak i pierwsze, nie budzi wątpliwości w przeciwieństwie do odpowiedzi na nie udzielonej. Trudno bowiem streścić następstwa dojścia do skutku transakcji pożyczkowych w stwierdzeniu ich ogólnej wielkości w walutach narodowych, przedstawieniu warunków ich spłaty i zabezpieczenia, przy bardzo ogólnikowym przedstawieniu (nie przy wszystkich pożyczkach) sposobu ich zużytkowania. Wydaje się, że w sposób niedostateczny został pokazany wpływ państwowych pożyczek na kształtowanie się sytuacji na polskim rynku pieniężnym i kredytowo-lokacyjnym oraz w polskim bilansie płatniczym. Szkoda także, że autor nie pokazał nam miejsca pożyczek państwowych w całokształcie pożyczek udzielonych Polsce. Niektóre z pożyczek niepaństwowych autor wspomina, niektóre całkowicie pomija — mam tu m. in. na myśli działalność Amerykańskiego Komitetu Rozdzielczego².

Uwagi powyższe, które raczej są dyskusyjnymi postulatami niż zarzutami, nie mogą podważyć walorów naukowych recenzowanej pracy. Do walorów tych obok interesującej i ważnej problematyki zaliczyć należy bogactwo wykorzystanych materiałów i źródeł. Z materiałów archiwalnych Archiwum Akt Nowych autor wykorzystał zespoły Adiutantury Belwederskiej, Banku Polskiego, Biura Sejmu i Senatu, Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów, Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu, Ministerstwa Aprowizacji, Przemysłu i Handlu, Skarbu, Prezydium Rady Ministrów, Prokuratury Generalnej, Towarzystwa Kredytowego Przemysłu Polskiego, jak również zespoły prywatne Stanisława Kauzika, Floriana Sokołowa oraz Twardowskich. Najciekawsza dokumentacja opiera się na zespołach Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Są to zespoły: Rady Ekonomicznego Wydziału Zachodniego Departamentu Polityczno-Ekonomicznego, Poselstw RP w Berlinie, Londynie, Paryżu, Rzymie, Waszyngtonie i Konsulatu Generalnego RP w Londynie. Z Archiwum Gospodarstwa Krajowego zostały wykorzystane akta pożyczek uleńskich, a z Centralnego Archiwum Wojskowego — akta Gabinetu Ministra Spraw Wojskowych. Dokumentacja archiwalna dała autorowi możliwość wyrobienia poglądu na polskie zagraniczne pożyczki państwowe tylko z pozycji „krajowego podwórka”. Natomiast dokumentacja będąca spuścizną pożyczkodawców nadal pozostaje nietknięta w archiwach zachodnio-europejskich. Jej poznanie na pewno zmusi w przyszłości do zmodyfikowania niejednej tezy autora. Słabiej nieco zostały wykorzystane materiały prasowe i dostępne pamiętniki. Jeśli chodzi o wy-

² Por. *Żydowskie Przedsiębiorstwa Przemysłowe w Polsce według ankiety z 1921 r. t. I*, Warszawa 1922 i J. Borenstein, *Rzemiosło żydowskie w Polsce*, Warszawa 1936.

dawnictwa urzędowe, uderza brak „Dziennika Ustaw”, „Monitora”, „Biuletynów Ministerstwa Skarbu” i „Roczników Statystyki RP” oraz parlamentariów z lat trzydziestych, zawierających — w związku z przeprowadzoną akcją konwersyjną długów zagranicznych — interesującą dokumentację do dziejów polskich zagranicznych pożyczek. W imponującym zestawie wykorzystanych opracowań upomniałbym się o emigracyjne prace: F. Z weiga, „Poland between two wars” (Londyn 1944), R. G óreckiego, „Gospodarczy dorobek Polski” (1918—1939)” (Londyn 1946); „Pologne” t. II, „Vie économique” (Neuchâtel 1946); „Poskie Siły Zbrojne” t. I, cz. I (Londyn 1955).

O walorze pracy decyduje jasność konstrukcji i przejrzysta systematyzacja materiału. Praca składa się z czterech rozdziałów. W pierwszym poświęconym pożyczkom zagranicznym w okresie formowania się państwa polskiego (1918—1920) autor omawia stosunek rządu polskiego do pożyczek zagranicznych, perspektywy uzyskania pożyczek zagranicznych przez Polskę, wojskowe pożyczki francuskie, pożyczki amerykańskie, angielskie i międzynarodowe kredyty reliefowe (przeznaczone na odbudowę), dając na zakończenie ogólną statystykę uzyskanych pożyczek. Z problemów dyskusyjnych widziałbym m. in. ocenę polityki gabinetu Jędrzeja Moraczewskiego. Autor ma pretensję do członków gabinetu, że „nikt jednak nie postawił sprawy zdobycia dochodów nadzwyczajnych drogą rozpisania daniny majątkowej i przymusowej pożyczki wewnętrznej, a więc wykorzystania źródeł najmniej szkodliwych z punktu gospodarczych i politycznych interesów kraju. Wybrano inflację — nie licząc się z jej skutkami gospodarczymi i pożyczki zagraniczne — nie zważając na ich reperkusje w dziedzinie niezależności polskiej polityki zagranicznej” (s. 19). Czy Polska listopada-grudnia 1918 r. mogła wkroczyć na drogę zalecaną przez autora? Polska bez aparatu państwowego, z płonącymi granicami, bez Śląska i Pomorza, kraj szczególnie dotknięty klęskami wojennymi i podminowany wewnętrznymi konfliktami klasowymi i narodowościowymi.

Dyskusyjna wydaje się także ogólna charakterystyka rządowych koncepcji naprawy skarbu w latach 1918—1920. Postulat obciążenia kosztami naprawy finansów wszystkich warstw społecznych proporcjonalnie do posiadanych przez nie środków jest w ramach ustroju kapitalistycznego postulatem utopijnym — szczególnie w warunkach konieczności szybkiej odbudowy gospodarstwa narodowego metodą kapitalistyczną. Inflacja tę odbudowę umożliwiała i co więcej do 1921 r. tej inflacyjnej odbudowie towarzyszy poprawa położenia ekonomicznego pracowników najemnych. Świadczy o tym statystyka płac realnych i kosztów utrzymania³.

Perspektywy uzyskania pożyczek zagranicznych przez Polskę w latach 1918—1920 autor omawia w aspekcie politycznym, a nie ekonomicznym, a przecież wiadomo, że o stosunku krajów zachodnio-europejskich do pożyczkowych postulatów rządu polskiego decydowała m. in. ich wewnętrzna sytuacja finansowa. Szkoda także, że w tym interesującym okresie lat 1918—1920 nie zostały przynajmniej ogólnie pokazane wysiłki i rezultaty poszczególnych firm i organizacji gospodarczo-społecznych starających się o pożyczki bezzwrotne, kredyt bezprocentowy oraz pożyczki normalne. Interesująco pokazano narodowościowy aspekt tych wysiłków; obok działalności Amerykańskiego Komitetu Rozdzielczego mam tu na myśli poparcie firm niemieckich na Górnym Śląsku, w Wielkopolsce i na Pomorzu przez kapitały z Rzeszy.

Wątpliwości wzbudza jednostronna ocena pożyczek amerykańskich dla Polski w latach 1918—1920. Trudno negować polityczny aspekt tych pożyczek (przeciw-

³ Por. Szturm de Sztrem, *Płace zarobkowe w okresie dewaluacji pieniężnej*, Warszawa 1924, s. 10.

działanie rozszerzaniu się rewolucji), ale jest to tylko jedna strona zagadnienia. Działalności ARA (American Relief Administration), Amerykańskiego Czerwonego Krzyża, YMCA oraz Amerykańskiego Komitetu Rozdzielczego i innych organizacji towarzyszyły gorące uczucia przywiązania do kraju amerykańskiej Polonii i niebagatelne rezultaty poprawy sytuacji materialnej ludności w okresie bezrobocia, głodu i epidemii chorobowych⁴.

Podsumowanie statystyczne pożyczek z lat 1918—1920 utwierdza nas w tym mniemaniu, ponieważ 61,26% uzyskanych przez państwo kredytów zużytkowano na aprowizację, ochronę zdrowia i opiekę społeczną.

Rozdział drugi poświęcił autor pożyczkom zagranicznym w okresie inflacji (listopad 1920 — grudzień 1923). Píše w nim o roli pożyczek zagranicznych w rządowych programach naprawy finansów państwa, o gospodarczych i wojskowych kredytach francuskich, o staraniach o pożyczki na rynku angielskim i pertraktacjach pożyczkowych w Stanach Zjednoczonych. Wydaje się, że w rozdziale tym, podobnie jak w poprzednim, autor zbyt eksponuje polityczne źródła niepowodzeń finansowych. Uproszczony wydaje się sąd, że w sejmie „...każde ugrupowanie w rzeczywistości widziało swój zasadniczy cel nie we wzmocnieniu kraju, lecz w zwiększeniu popularności swych haseł wśród wyborców” (s. 73). O ile sąd ten jest słuszny w zasadzie pod adresem Związku Ludowo-Narodowego, to nie może on charakteryzować adekwatnie postawy ówczesnej lewicy sejmowej (myślę nie tylko o rewolucyjnych prokomunistycznych postach, ale także PPS i klasowym ruchu zawodowym). *Notabene* autor omawiając różne programy naprawy skarbowej prawie całkowicie pomija programy PPS i Komisji Centralnej Związków Zawodowych oraz stosunek ruchu socjalistycznego do pożyczek zagranicznych. Szczególnie interesująco w tym rozdziale wypadło przedstawienie gospodarczych i wojskowych kredytów francuskich na tle starań Polski o przyłączenie Górnego Śląska. Słuszna wydaje się uwaga uczyniona na marginesie koncesji udzielonych kapitałowi francuskiemu przez rząd polski na Górnym Śląsku, będąca jednocześnie polemiką z dotychczasowymi powojennymi pracami poruszającymi problem pożyczek zagranicznych. Autor stwierdza, że „wejście Polski na drogę gospodarki kapitalistycznej wymagało od rządu przystosowania się do praw i zwyczajów kierujących tą gospodarką. Trudno w związku z tym *a priori* traktować politykę przyznania zagranicy koncesji gospodarczych jako zaprzędanie interesów kraju” (s. 101). W związku z powyższym zbyt kateryczne wydaje się stwierdzenie, że udzielenie Francji znacznych koncesji gospodarczych na Górnym Śląsku nie zostało niczym zrekompenrowane. Ogólnopolityczny interes sojusznicki był chyba słabszą podniętą od bezpośredniego interesu ekonomicznego angażującego Francję po stronie Polski w konflikcie o Górny Śląsk.

Rozdział trzeci autor poświęcił pożyczkom zagranicznym w okresie reformy walutowej i naprawy skarbu. Sporo interesujących rozważań znajdujemy tutaj na temat polityki pożyczkowej rządu Grabskiego oraz rządu koalicyjnego Skrzyńskiego, prób podporządkowania Polski interesom angielskim za pośrednictwem pożyczek zagranicznych, celów misji Kemmerera oraz starań rządowych o pożyczki na rynku francuskim.

Dla udowodnienia tezy o tym, że „każdy rząd decydujący się na dokonywanie lokat w obcym kraju, kierował się nie tyle ewentualnymi korzyściami finansowymi, ile dążeniem do zapewnienia sobie określonych koncesji politycznych” (s. 147), autor przytacza cytaty z pracy G. Czechowicza⁵, którego treść, moim

⁴ Zob. *Polska w czasie wielkiej wojny (1914—1918)* t. II, Warszawa 1936.

⁵ G. Leliwa [G. Czechowicz], *Problem skarbowy w świetle prawdy*, Warszawa 1926, s. 62.

zdaniem, nie została w pełni zrozumiana lub wyjaśniona w pracy. Czechowicz mówiąc o niebezpieczeństwie międzynarodowej kurateli, groźnej ze względu na obecność w kraju znacznego odsetka obcych żywciołów, które finansjera ta otoczyć chciała specjalną troskliwością, miał na myśli kapitał niemiecki i żydowski. Zgodnie z nastawieniem polskiej burżuazji i drobnomieszczaństwa bał on się rywalizacji przede wszystkim kapitałów żydowskich, korzystających z pomocy zagranicznej.

Podobnie niezrozumiała wydaje się opinia, że głównym celem polityki angielskiej było podporządkowanie Polski Niemcom i że w związku z tym Anglia była skłonna udzielić Polsce pożyczki zagranicznej. Polityka angielska — prawda, sprzyjająca w tym czasie Niemcom — była zbyt samodzielna, by służyć jako narzędzie obcych interesów.

Zbyt ryzykowna wydaje mi się teza, że głównym celem pożyczki dillonowskiej (wprowadzającej m. in. przepis zabraniający Polsce emitowania na rynku amerykańskim do 1 sierpnia 1925 jakichkolwiek obligacji polskich) było osłabienie gospodarki Polski i ułatwienie Niemcom wygrania wojny celnej. Bez znajomości materiałów archiwalnych amerykańskich i angielskich możemy snuć tylko hipotezy. Hipotezie autora (opartej na fakcie powiązania Dillona z kapitałem niemieckim) można przeciwstawić przypuszczenie, że Dillon udzielił pożyczki, bo mu się to opłacało, zaś przez zakaz emisji chciał ją lepiej zabezpieczyć wobec trudności walutowych Polski. Gdyby myślał tylko, jak pomóc Niemcom wygrać wojnę celną, nie powinien był udzielić pożyczki, a poprzez swe wpływy utrudnić starania o nią na rynku amerykańskim. Słabo udokumentowana jest poza tym myśl autora, że misja Kemmerera miała na celu utworzenie niemieckim interesom gospodarczym drogi do podporządkowania sobie Polski, w czym zainteresowane były oficjalne koła Anglii i Stanów Zjednoczonych (s. 198).

Rozdział czwarty składa się z małych monografii poświęconych pożyczkom uzyskanym przez gabinet Grabskiego, tzn. pożyczce tytoniowej, dillonowskiej i zapłaconej. Rozdział ten niepotrzebnie przeładowany jest drugorzędny często szczegółami charakteryzującymi warunki transakcji. Trafiają się tu powtórzenia myśli zawartych w rozdziale III. Niemniej pokazuje on plastycznie historię trzech głównych transakcji pożyczkowych, akcentując przekonywująco ich ujemne reperkusje dla polskiej gospodarki narodowej. Zakończenie pracy winno moim zdaniem zawierać próbę wyjaśnienia ich roli w życiu gospodarczym kraju, próbę porównań poszczególnych pożyczek pod względem typu kredytów, oprocentowania, zabezpieczenia itp. Zakończenie autora jest natomiast króciutkim podsumowaniem. Autor zamyka swoją pracę stwierdzeniem, „że pożyczki i kredyty zagraniczne z okresu 1918—1926 nie tylko nie wpłynęły na umocnienie gospodarcze i polityczne Polski, ale nawet ją osłabiły w związku z nałożeniem na skarb obowiązku dokonywania co roku poważnych spłat” (s. 298). Pożyczki zaciąga się po to, by je spłacać. To jest chyba oczywiste. Z drugiej strony nie wiem czy pożyczki okresu 1918—1920 osłabiały Polskę. Jeżeli tak, to autor popadł w sprzeczność w swych wywodach, bo jakże pożyczki pierwszego okresu mogły służyć pacyfikacji konfliktów klasowych, skoro przez osłabienie gospodarstwa narodowego stwarzały warunki pogłębiania się tych konfliktów.

To nagromadzenie krytycznych uwag dyskusyjnych mogłoby stworzyć mniemanie, że praca Landaua ma poważne braki i usterki. Tak nie jest. Jest ona wyrazem dużej wiedzy i wielkiego wysiłku naukowego. Wiele zagadnień jest spornych i miejmy nadzieję, że recenzowana praca ożywi dyskusję nad dziejami gospodarczymi II Rzeczypospolitej.

Marian Drozdowski